

Архітектура сучасних процесів регіональної інтеграції

Лизун М.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародної економіки
Тернопільського національного економічного університету

Стаття присвячена питанням визначення сутності поняття «регіональна інтеграція». Розглянуто онтологію процесів регіональної економічної інтеграції. Представлено семантику термінів, близьких до регіональної економічної інтеграції. Проаналізовано основні віхи розвитку типології регіональної економічної інтеграції крізь призму регіональних економічних організацій. Виокремлено несумісності типології регіональних організацій першого покоління із поточною реальністю.

Ключові слова: інтеграція, регіональна інтеграція, мультилатералізм, новий регіоналізм, регіональні торговельні угоди, регіональні монетарні угоди, регіональні фінансові угоди.

Лизун М.В. АРХИТЕКТУРА СОВРЕМЕННЫХ ПРОЦЕССОВ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Статья посвящена вопросам определения сущности понятия «региональная интеграция». Рассмотрена онтология процессов региональной экономической интеграции. Представлена семантика терминов, близких к региональной экономической интеграции. Проанализированы основные вехи развития типологии региональной экономической интеграции сквозь призму региональных экономических организаций. Выделены несовместимости типологии региональных организаций первого поколения с текущей реальностью.

Ключевые слова: интеграция, региональная интеграция, мультилатерализм, новый регионализм, региональные торговые соглашения, региональные монетарные соглашения, региональные финансовые сделки.

Lyzun M.V. ARCHITECTURE OF MODERN REGIONAL INTEGRATION

The paper is devoted to the issues of the "regional integration" concept. The ontology of regional economic integration processes is considered. The semantics of terms close to regional economic integration are presented. The main milestones of the typology of regional economic integration are analyzed. The incompatibility of the typology of regional organizations of the first generation with the current reality is singled out.

Keywords: integration, regional integration, multilateralism, New Regionalism, regional trade agreements, regional monetary agreements, regional financial agreements.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Процеси інтеграції є одними з визначальних чинників, що окреслюють загальні контури сучасної гео економічної та геополітичної мапи світу. Економічна інтеграція є чи не найголовнішим процесом, що забезпечує сталий економічний розвиток провідних країн світу та країн, що розвиваються. Важливим у дослідженні процесів інтеграції та розвитку в умовах сучасної глобалізації є усвідомлення високої конкурентності середовища, в якому існують всі суб'єкти міжнародних економічних відносин. Глобалізація, волатильність умов на міжнародних ринках, посилення конкуренції та асоційована з ними невизначеність міжнародних економічних та політичних відносин породили нові імперативи взаємної організації держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сутності понять «інтеграція», «регіональна інтеграція», окресленню сучасних ознак цих явищ присвячені праці багатьох учених: Е. Харрела, Ю.-Д. Канґа, Б. Балаша,

Ф. Махлупа, А. Боланьоса, М. Еїлstrup-Сангіованні, Г. Маджоне, Н. Бреннера, Ф. Зодербаума, М. Кітінга, Т. Борзеля, С. Фігуея, А. Херрела, Р. Анрі, Ж. Кебабджяна, Р. Фернандеса, М. Бломстріма та інших. Попри вагомий внесок досліджень учених-економістів у теорію регіональної економічної інтеграції існують суттєві концептуальні розбіжності між різними науковими школами та немає консенсусу щодо дефініції регіональної економічної інтеграції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є формування сукупності науково-методологічних положень щодо визначення змісту поняття «регіональна інтеграція» та представлення архітектури її сучасних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «інтеграція» (з лат. *integrum* – ціле, *integratio* – відновлення) використовується в широкому значенні «об'єднання чогонебудь у єдине ціле» [1] та є загальноживаним в економічних, математичних, інженерних, соціологічних, біологічних науках.

В економічній термінології слово «інтеграція» вперше почало вживатися в середовищі промислових організацій щодо ділових альянсів компаній, що могли мати інституційну форму простої угоди, картелю, концерну, трасту і, зрештою, злиття та поглинання, при цьому під горизонтальною інтеграцією розумілося об'єднання із конкурентами, а під вертикальною – із постачальниками та споживачами [2].

Інтеграцію на макрорівні можна розглянути з двох перспектив:

– функціональної – відбувається винятково з урахуванням наявності спільних економічних інтересів партнерів без особливої прив'язки до географії держав (наприклад, Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК) та інші галузеві міжнародні організації);

– регіональної – реалізовується в межах географічних альянсів держав-сусідів (як Європейський Союз (ЄС), Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА) тощо).

Макроінтеграцію в її функціональному контексті в спеціалізованих дослідженнях (особливо західних) зазвичай називають просто економічною інтеграцією (англ. *economic integration*), тоді як її територіальний вимір – регіональною економічною інтеграцією (англ. *regional economic integration*) чи регіональною інтеграцією (англ. *regional integration*).

Відмінність між функціональними та територіальними підходами може бути доволі суттєвою на практиці. З одного боку, як відзначав ще в 1940-х рр. великий скептик континентальних союзів Д. Мітрані, територіальний союз породжує проблему несумісності, а саме «досягнення цілей, які можуть бути актуальними не для всіх членів [регіональної] групи, при цьому відкидаючи ті зацікавлені сторони, які не входять до цієї групи» (цитата із [3]). Тривалий історичний досвід підтвердив також його прогноз про те, що вищий рівень територіальної інтеграції неминуче приводить до домінування в союзі найбільш могутнього учасника, що ми бачимо на прикладі Німеччини як гегемона (хоч, можливо, і вимушеного) ЄС сьогодні [4].

Однак, з іншого боку, регіональним інтеграційним союзам переважно притаманне ширше коло спільних проблем, а також відповідна фізична інфраструктура (спільний кордон, транскордонні транспортні магістралі, ландшафтні особливості тощо), яка може стати об'єктом колективних регулювань [5]. Зазначені обставини привели до широкої популярності регіональних об'єднань (особливо в докризовий період).

Незважаючи на нетривалу історію, теорія регіональної економічної інтеграції характеризується одним із найбільших доробків за кількістю досліджень серед усіх напрямів економічних наук. Але водночас між різними науковими школами (а часто і в межах одних шкіл) існують суттєві концептуальні розбіжності. До того ж економісти не прийшли до консенсусу навіть щодо дефініції регіональної економічної інтеграції. Наприклад, часто терміни «регіоналізм», «регіоналізація», «регіональна (економічна) інтеграція» вживаються як аналоги-замінники, хоча, на нашу думку, між ними існує суттєва, насамперед морфологічна, відмінність (табл. 1). Додаткової плутанини додає також той факт, що всі три терміни можуть використовуватися як на макрорівні (для концептуалізації інтеграції держав), так і на мезорівні (щодо інтеграції регіонів всередині держави чи прикордонних регіонів).

Тим не менше, з огляду на методологічний підхід Світової організації торгівлі (СОТ), з 1980-х рр. термін «регіоналізм» поступово витіснив «регіональну інтеграцію» у сфері деномінації будь-яких форм інституційних відносин, відмінних від багатосторонніх, що мають за мету лібералізацію та/або сприяння розвитку торгівлі між державами. Паралельний до регіоналізму процес глобальної лібералізації торгівлі (переважно в межах СОТ) почав трактуватися як «мультилатералізм» (англ. *multilateralism*).

Дещо більшої дефінітивної стрункості сприяла також поява в 1990–2000-х рр. великої кількості публікацій, присвячених питанням перерозподілу геополітичних центрів сили та формуванню нового світового порядку, що були об'єднані під загальною назвою «новий регіоналізм» (англ. *New Regionalism Approach*) [7–9]. Слід визнати, що самі постулати нового регіоналізму часто були дещо патетичними і під впливом посткризових умов трансформувалися у «порівняльний регіоналізм» (англ. *Comparative Regionalism*) [10], проте його важливим доробком можна назвати той факт, що відносною нормою стало використання терміна «регіоналізм» для позначення зусиль уряду та неформальних суб'єктів влади з реорганізації взаємних відносин між державами в геополітичному просторі.

Під «регіоналізацією» ж переважно розуміють більш стихійні процеси інтенсифікації чи редукції комерційних та соціальних трансакцій у певному географічному регіоні під впливом ринкових чинників. Тобто де-факто інтеграція може існувати без регіоналізму. Слід також відзначити, що потоки товарів та фак-

Семантика термінів, близьких до регіональної економічної інтеграції (макрорівень)

Категорія	Трактування
Регіоналізм (інтеграція де-юре)	З огляду на суфікс «-ізм» (від давньогр. <i>ισμός</i>), термін повинен відноситися до певного теоретичного чи ідеологічного окреслення процесів регіонального розвитку. Фактично ж регіоналізм зазвичай зводиться до сукупності цілеспрямованих зусиль суб'єктів влади (формальної чи неформальної) з розвитку інституційної співпраці (чи, навпаки, протистояння) між державами на певній географічній території.
Регіоналізація (інтеграція де-факто)	Беручи до уваги суфікс «-ація» (від лат. <i>tio</i>), термін позначає певну дію чи результат дії. У разі регіоналізації йдеться про загальну картину міжнародних «економічних потоків» між державами на певній географічній території.
Регіональна економічна інтеграція (де-факто + де-юре)	Поєднання регіоналізму та регіоналізації. Тобто територія вважається регіонально інтегрованою, якщо вона відповідає як критерію концентрації більш інтенсивних економічних відносин між державами, так і критерію інституційної координації на основі довготривалих спільних норм.

Джерело: авторське доповнення та модифікація [6]

торів часто є найбільш інтенсивними саме на міжрегіональному рівні [11].

Що стосується регіональної економічної інтеграції, то в цьому дослідженні ми будемо притримуватися сучасного теоретичного мейнстриму [6, 11, 12], розглядаючи її як одночасне поєднання висхідних ініціатив у межах регіоналізації із низхідними стратегічними інституційними заходами, що уособлюють регіоналізм (рис. 1).

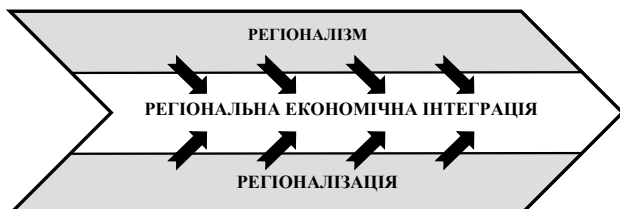

Рис. 1. Онтологія процесів регіональної економічної інтеграції

Джерело: сформовано автором

Більш спеціалізовані дослідження іноді розглядають детальнішу структуру регіональної економічної інтеграції. Наприклад, Е. Харрел виокремлює 5 рівнів регіональної співпраці/інтеграції, таких як (1) соціальна та економічна регіоналізація; (2) регіональні самоусвідомлення та ідентичність; (3) регіональна міждержавна співпраця; (4) ініційована державами інтеграція; (5) регіональна когезія [13].

Базовим структурним елементом регіоналізму можна вважати регіональні організації, які можуть бути політичними, економічними, військовими тощо. Серед регіональних економічних організацій можна виокремити:

– регіональні торговельні угоди/організації, РТО (англ. *regional trade arrangements, RTA*), які є найбільш масовими альянсами і відповідно до вертикального розвитку починають охоплювати не тільки торгівлю, а практично весь спектр економічних відносин;

– регіональні монетарні угоди/організації (англ. *regional monetary arrangements*), які залежно від інтерпретації можуть включати як регіональні платіжні союзи, угоди про спільне фінансування платіжних балансів, приклади односторонньої (доларизація) та колективної (валютні союзи) валютної інтеграції, так і історичні форми монетних і валютних систем, блоків та зон;

– регіональні фінансові угоди/організації (англ. *regional financial arrangements*), типовим представником яких є сформований нещодавно Європейський стабілізаційний механізм (загалом група регіональних фінансових організацій тісно переплітається з монетарними і не завжди можливо чітко розмежувати наявні альянси).

Доцільно розглянути основні віхи розвитку типології регіональної економічної інтеграції крізь призму регіональних економічних організацій (які в основному є торговельними). РТО згідно із СОТ – будь-яка угода про лібералізацію торгівлі між двома і більше державами, що реалізовується поза рамковими умовами мультilaterалізму. Насамперед варто зазначити, що єдина наявна «офіційна» градація регіональних організацій розроблена СОТ і включає такі форми РТО [14], як:

1. Зона вільної торгівлі (ЗВТ) – детермінується Статтею XXIV ГАТТ як група мит-

них територій, на яких митні тарифи та інші рестриктивні заходи скасовані для майже повного переліку торгових продуктів (окрім дозволених ситуацій).

2. Митний союз (МС) – теж регламентується Статтею XXIV ГАТТ і, окрім особливостей, наведених для ЗВТ, повинен передбачати також наявність однакових тарифів та рестриктивних заходів серед членів об'єднання щодо третіх сторін.

3. Економічна інтеграційна угода (англ. *Economic Integration Agreement*) – згідно зі статтею V ГАТС являє собою домовленість про суттєву лібералізацію торгівлі послугами.

4. Часткова угода (англ. *“Partial Scope” Agreement*) – регламентується так званою Дозвільною умовою (англ. *Enabling Clause*) і стосується лібералізації торгівлі обмеженим набором продуктів винятково між країнами, що розвиваються.

Серед усіх РТО, зареєстрованих у СОТ, явно домінують двосторонні домовленості, що дало підставу Ю.-Д. Канґу говорити про доцільність виокремлення в межах регіоналізму додаткової категорії «білатералізм» [11]. Кількісний розподіл РТО залежно від типу наведений в табл. 2 і демонструє абсолютне домінування зон вільної торгівлі серед регіональних угруповань.

Динаміка створення нових РТО, починаючи із моменту заснування ГАТТ, наведена на рис. 2. В історичній ретроспективі можна виокремити чотири періоди якісних трансформацій РТО:

1. Кінець 1950-х – початок 1980-х рр. – створення Європейської економічної спільноти (ЄЕС) та Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), які стали прикладом для наслідування для країн, що розвиваються, в Латинській Америці та Африці (період трактується як «старий регіоналізм»).

2. Друга половина 1980-х – початок 1990-х рр. – ознаменований появою двох РТО з якісно новітніми для свого часу принципами: єдиного ринку в Європі (на основі Єдиного європейського акту та Маастрихтського договору) та Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА; англ. *North American Free Trade Agreement, NAFTA*), котра була першою РТА між умовними Північчю (США, Канада) та Півднем (Мексика). Окрім зазначених організацій, у цей період утворились Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР; ісп. *Mercado Común del Sur*) та Зона вільної торгівлі Асоціації південно-східних азійських націй (АСЕАН; англ. *Association of Southeast Asian Nations*).

3. Період із середини 1990-х до кінця 2000-х років характеризується безпрецедентним зростанням кількості РТО. Сьогодні більшість держав характеризується одночасним членством у декількох регіональних альянсах.

4. Початок 2010-х ознаменувався появою так званих плюрилатеральних ЗВТ чи, як їх ще називають, мегарегіональних торговельних об'єднань (англ. *plurilateral FTAs, Mega-regional trade agreements*), які фактично нівелюють географічні виміри регіону. Прикладами таких організацій можуть бути Транстихоокеанське стратегічне економічне партнерство (ТТСЕП; *Trans-Pacific Strategic Economic Partnership Agreement, TPSEP* чи *P4*), що переживає непростий процес реорганізації у Транстихоокеанське партнерство (ТТП; англ. *Trans-Pacific Partnership Agreement, TPP*), а також Всестороннє регіональне економічне партнерство (ВРЕП; англ. *Regional Comprehensive Economic Partnership, RCEP*) і прототип Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства (ТТІП; англ. *Transatlantic Trade and Investment Partnership, TTIP*).

Очевидно, що така велика кількість та різноманітність регіональних торговельних

Таблиця 2

Кількість регіональних торгових організацій за СОТ (станом на 09.11.2017 р.)

Тип РТО	Кількість організацій*	Кількість приєднань нових членів
Зона вільної торгівлі	246	4
Митний союз	18	12
Економічна інтеграційна угода	143	7
Часткова угода	22	2
Всього (фізична кількість)*	284	

Примітка: якщо РТО регламентує торгівлю і товарами, і послугами, то СОТ одночасно фіксує організацію і як ЕІУ, і як ЗВТ чи МС (де-факто зареєстровано лише одну РТО, що регулює винятково торгівлю послугами). Проте в підсумковому рядку ми навели фізичну кількість РТО.

Джерело: дані СОТ [13]

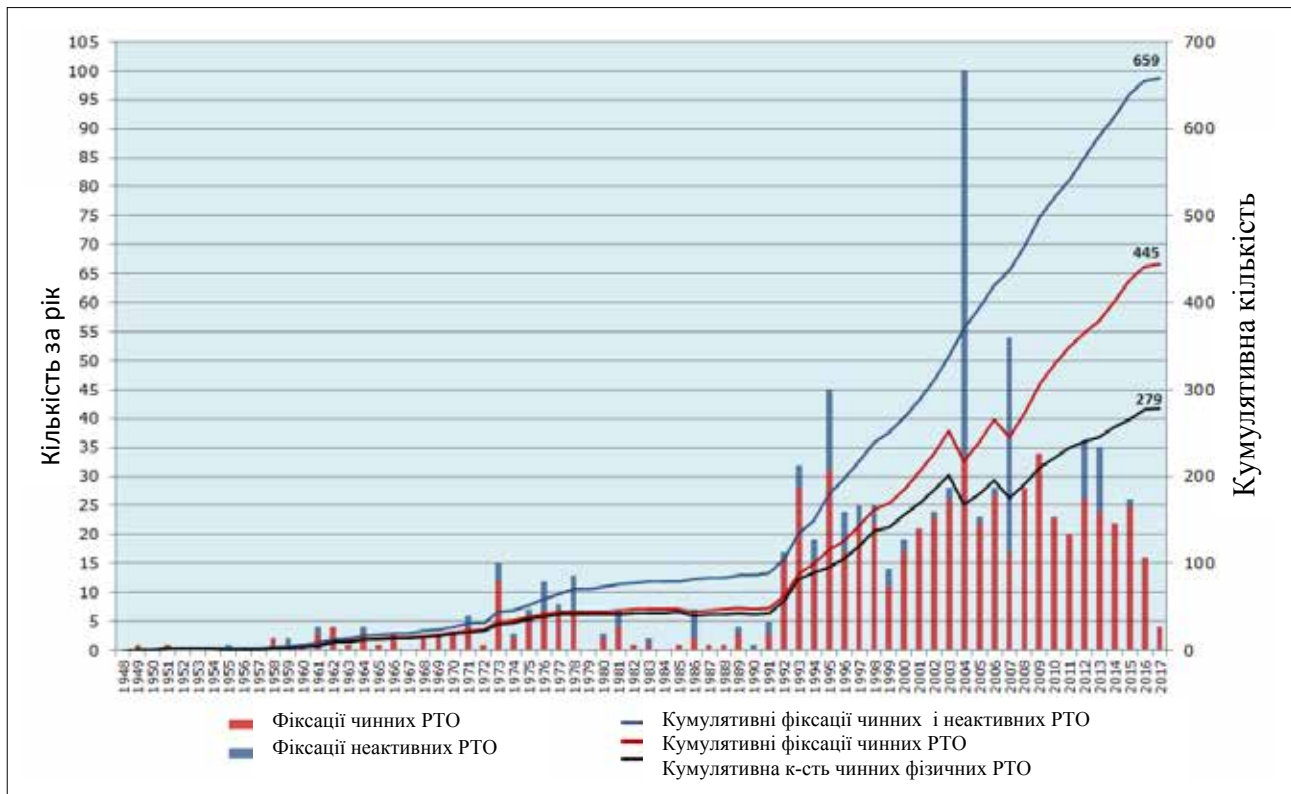

Рис. 2. Динаміка створення регіональних торговельних організацій, 1948–2017 рр.

Примітка: Фіксація активності РТО: товари, послуги і кількість приєднань підраховуються окремо. На графіку фізичних РТО товари, послуги та приєднання рахуються разом. Кумулятивні криві відображають кількість РТО протягом відповідного року.

Джерело: дані СОТ

об'єднань викликає значний науковий інтерес серед економістів, котрі неоднократно здійснювали спроби систематизації РТО та інші типи регіональних угруповань згідно з методологією, відмінною від тієї, що пропонує СОТ.

Типологія регіональних інтеграційних організацій першого покоління ґрунтується на градації Б. Балаша від 1961 р. [15], що навіть сьогодні продовжує вважатися канонічною для багатьох академічних курсів та наукових робіт із інтеграції. Дослідник виділяв (а точніше, прогнозував появу, оскільки на той час інтеграційні процеси перебували на етапі становлення) п'ять рівнів інтеграції в межах регіональних об'єднань: зону вільної торгівлі (ЗВТ), митний союз (МС), спільний ринок (СР), економічний союз (ЕС), повну інтеграцію (політичний союз). В альтернативних адаптаціях розглядаються також рівні зони преференційної торгівлі, монетарного, банківського, фіскального союзів і т. д.

Б. Балаша фактично зумів передбачити основні віхи розвитку Європейського союзу, однак інтеграційні процеси за межами Європи переважно розвивалися за іншими сцена-

ріями. Можна виокремити такі несумісності типології регіональних організацій першого покоління з поточною реальністю:

1. Градація регіональних організацій. Прикладом, митний союз вважається вищою формою інтеграції, ніж ЗВТ, однак створення МС далеко не завжди означає, що всі критерії ЗВТ були виконаними (часто між членами МС присутнє навіть квотування торгівлі). Згідно з постулатами першого покоління типології, угода між ЄС та Туреччиною вважається прикладом митного союзу, яка є, проте, незрівнянною за рівнем інтеграції із НАФТА, котра формально є ЗВТ. Йдеться навіть не про інтенсивність торговельних потоків – НАФТА передбачає низку інституційних аспектів, спрямованих на досягнення регулятивної конвергенції у сфері торгівлі та інвестування, що вже є критерієм етапу спільного ринку [16].

2. Зміна парадигми міжнародної торгівлі. Сучасна регіоналізація часто імплементується не в міжнародному, а в глобальному вимірі [17] – з огляду на діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК), «національність» виробленого продукту доволі важко іденти-

фікувати. Сьогодні держави вступають у РТО (незалежно від їх самоідентифікації як ЗВТ, МС чи ін.) не стільки заради лібералізації торгівлі, скільки заради приваблення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) та участі у глобальних виробничих ланцюгах.

3. Зростання кількості міжрегіональних інтеграційних об'єднань, що частково нівелює саму ідею регіональної економічної інтеграції.

4. Поява інтеграційних об'єднань типу «Північ – Південь». Мотивація участі менш розвинутих держав у альянсах із передовими економіками знаходиться у площині приваблення ПІІ та сприяння реформам завдяки так званним ефектам “lock-in” (цей аспект широко розкритий у працях: [18; 19]).

Висновки з цього дослідження. Підсумовуючи, зазначимо, що всі наведені вище типи та рівні регіональної інтеграції значною

мірою впливають на зміну геополітичного світоустрою. Валютна регіональна інтеграція також не може розглядатися у певному вакуумі, окремо від інших процесів регіоналізації та регіоналізму, а є, швидше, їх вузькоспецифічною формою. Після 2000 р процеси регіональної інтеграції досягнули безпрецедентної комплексності і варіативності. Жодна з розглянутих нами типологій не в змозі повної мірою обґрунтувати їх різноманіття. Під час розгляду процесів регіональної економічної інтеграції основний акцент здійснюється на їх економічних вимірах [20]. Однак економічний складник не може розглядатися окремо від політичного, який передбачає відмову національних урядів від частини власного суверенітету та автономії у прийнятті рішень заради створення та використання спільних ресурсів і задля досягнення спільних цілей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Словник української мови: В 11 тт. – К.: Наук. думка, 1973, Т4, с. 35.
2. Machlup F. A history of thought on economic integration / F. Machlup. – Palgrave Macmillan UK, 1977, с. 3.
3. Eilstrup-Sangiovanni M. Debates on european integration: a reader / M. Eilstrup-Sangiovanni. – Basingstoke England ; New York : Palgrave, 2006, с. 57–58.
4. Majone G. Policy harmonization: limits and alternatives / G. Majone // Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice. – 2014. – Vol. 16, No. 1. – P. 4–21.
5. Ліщинський І. Валютні союзи: ретроспективні та сучасні форми / М. Лизун, І. Ліщинський // Економічний простір. – 2017. – № 118. – P. 47–60.
6. Bolaños Bonilla A. A step further in the theory of regional integration: a look at the unaser's integration strategy / A. Bolaños Bonilla. – Rochester, NY : Social Science Research Network, 2016, с. 5.
7. Brenner N. State/space: a reader / N. Brenner, B. Jessop, M. Jones, G. Macleod. – John Wiley & Sons, 2008.
8. Söderbaum F. Theories of new regionalism: a palgrave reader / F. Söderbaum, T. M. Shaw. – Palgrave Macmillan UK, 2003.
9. Keating M. The new regionalism in western europe: territorial restructuring and political change / M. Keating. – E. Elgar Cheltenham, UK, 1998.
10. Borzel T.A. The oxford handbook of comparative regionalism / T.A. Borzel, T. Risse. – Oxford University Press, 2016.
11. Kang Y.-D. Development of regionalism: new criteria and typology / Y.-D. Kang // Journal of Economic Integration. – 2016. – P. 234–274.
12. Figuière C. Caractériser les processus régionaux: les apports d'une approche en termes de coordination / C. Figuière, L. Guilhot // Mondes en développement. – 2006. – No. 3. – P. 79–100.
13. Hurrell A. Regionalism in theoretical perspective / A. Hurrell // Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order. – Clarendon Press, 1995.
14. WTO Regional trade agreements information system / WTO. – 2017.
15. Balassa B. The theory of economic integration (routledge revivals) / B. Balassa. – Routledge, 2013.
16. Henri R. Une lecture comparative des accords d'association euro-méditerranéens et de l'Accord nord-américain de libre-échange (alena) / R. Henri // Intégration euroméditerranéenne et stratégie économiques. – Paris : L'Harmattan, 2003.
17. Kébabdjian G. Europe et globalisation / G. Kébabdjian. – Paris : Editions L'Harmattan, 2006.
18. Fernandez R. Returns to regionalism: an evaluation of non-traditional gains from rtas / R. Fernandez. – C.E.P.R. Discussion Papers, 1997.
19. Blomström M. Regional integration and foreign direct investment / M. Blomström, A. Kokko. – C.E.P.R. Discussion Papers, 1997.
20. Ліщинський І. Нова економічна географія та альтернативні концепції агломерації виробництва// Журнал Європейської економіки. – 2009. – Том 8. – № 3. – С. 241–264.